

Den vilde natur – og den vilde

Af *Svend Erik Larsen*

*Ord, der dur,
er mer end tale,
er en ny natur*

Otto Gelsted

1. Newton og Spørge-Jørgen

Forskning begynder med spørgsmål. At stille spørgsmål betyder at vi er klar over at ting kan forandres, kan anskues på en nye måde. Nogle spørgsmål gælder det vi godt ved vi ikke forstår, men måske håber på at kunne besvare: hvorfor drømmer vi? hvordan bekæmper vi AIDS-virus? hvorfor synes vi bestemte ting er smukke? hvordan får vi folk til at leve sundt? osv. Men andre spørgsmål er dem Spørge-Jørgen stiller. Spørgsmål til ting der er så indlysende – ja, naturlige – at mange finder at der hverken kan eller bør stilles spørgsmål. Svar kan ikke findes, eller også er det tidsspilde overhovedet at lede efter svar. Dermed har vi også sagt at sådanne ting kan der ikke laves om på. Og det er dem vi ofte opfatter som *natur*.

Hvis nogen for 400 år siden havde spurgt hvorfor et æble falder ned fra træet, ville han sikkert blevet betragtet som en upassende Spørge-Jørgen. Irriterende og dum i nakken. Det falder fordi det falder, eller fordi det hører hjemme på Jorden. Sådan er naturens orden. Men som vi ved, så Newton anderledes på det. Spørgsmålet var mere relevant og mere vidtrækkende end Spørge-Jørgen kunne se. Svaret rummede nogle mekaniske naturlove, som sammen med andres nogenlunde samtidige nye tankemodeller – Galilei, Michelangelo, Descartes, Leibniz, Rømer, Steno og mange andre – åbnede for et nyt natursyn der gradvis nedbrød en teleologisk kosmologi. Det er det vi lever af og med i den europæiserede verden af i dag.

Spørge-Jørgen kan ikke undværes når man skal foruroliges over det selvfølgelig. Og Newton må med hvis foruroligelsen skal have perspektiv. Den spænding skal sætte os i gang ved det nye humanistiske forskningscenter om *Menneske og Natur*.

2. Naturen – forholdsvis

»Der var så dejligt derude på landet«, »Se dig ud en sommerdag«, »Hyldene dufter i stuen ind, ude fra Danmarks haver«, »Fra kvalmfulde mure til marken så huld«, »Jeg ser de bølge-lyse øer ud over havet spredt«, »Stundom når jeg vandrede ret langt ude i den store alhede, ...« – Jeg og de fleste andre danskere kan blive ved med at citere fra vore nationale sange og tekster. Vi kan måske dårligt huske H. C. Andersens bidrag fra Aakjærs eller Holsteins, men ærkedanske, det er de.

Jeg vil imidlertid ikke fordybe mig i hvorledes forfatterne – og landskabs- og andre naturmalere med for den sags skyld – har skildret den danske natur: hav og hede, mark og mose, veje og vige, skove og skyer. Ejheller de æstetiske virkemidler, som fx bogstavrim, hvormed de har fremhævet det som vi særligt skal lægge mærke til.

For det første fordi de fleste vel har erkendt, at malere og forfattere lige så meget afbilder hvad de ifølge traditionen bør se, som hvad de faktisk ser. Der er klassiske traditioner for landskabsmalernes opdeling af billedet i forgrund, mellemgrund og baggrund, i afskæringen af billedet, i udvælgelsen af motivet og dets detaljer, osv. Og forfatterne trækker på en lang tradition for topologisk digtning der går tilbage til i det mindste romersk poesi: hvordan skildrer man et sted så det får et vist særpræg, så man kan se den *genius loci* der er dets forudsætning. Og for naturens eller landskabets vedkommende har denne tradition som regel vægtet den let belærende skildring af virkningen af menneskets ordnende indgreb.

For det andet fordi nok lige så mange har indset at det vi kalder natur, i hvert fald i Danmark, er et kulturlandskab der afspejler den historiske udvikling af menneskets måder at bebygge og bearbejde sin omverden på. Heden henligger som den gør, fuldt så meget fra naturens hånd som fra skovhug-

gerens. Det er ikke så let at skelne hvad der er vildt og hvad der er villet.

Men teksterne rummer også andet end naturbeskrivelser. De rummer nogle uanselige småord der peger på de rammer som vi ofte overser, når vi opfatter den natur vi kender så godt. Naturen er »ude«, vi skal »ud«, »fra« ét sted »til« et andet, for at komme til naturen. – »Far, hvorfor hedder det *natur*«, spurgte min yngste mig engang. Og inden jeg nåede at overveje hvordan jeg kunne forklare purken om latinske etymologier osv., svarede han selv suverænt: »Det er dér man går *tur*.« Har denne dobbelthed af intimitet og distance nogle bestemte historiske udtryk? Hvad er konsekvenserne?

Der ligger elementer til en hel naturopfattelse gemt i forholdsord og biord:

1. natur er først og fremmest *materiel*, er *ydre* natur,
2. natur er *uden for* mennesket, som ikke er en del af den, men kan bearbejde og manipulere den i teoretisk eller etisk distance,
3. natur afspejler resultatet af *viljes-* og *fornuftsbestemte* menneskelige handlinger på godt og ondt,
4. natur er et *afgrænset sted*, en lokalitet, hvor man ikke er, men som man tager ud i eller hen til.

Ikke kun vort hjemlands vemodige sange bygger på denne firklang. Regeringen har nyligt søsat et 5-årigt tværministerielt strategisk miljøforskningsprogram for alle de ikke-humanistiske fag til den nette sum af 300 millioner kroner. Det udspringer af et oplæg der fastslår:

Forslaget indebærer, at det koordinerede miljøforskningsprogram koncentrerer om fænomener i det *ydre miljø* samt årsager hertil og konsekvenser heraf. *Denne afgrænsning er almindeligt anvendt internationalt* [jeg kurs.,SEL]. Afgrænsningen udelukker ikke, at der inden for de seks delprogrammer planlægges og gennemføres relevante forskningsaktiviteter vedrørende miljøforårsagede påvirkninger af den menneskelige organisme. (Indstilling til Regeringens Forskningsudvalg af 15. marts 1991, p. 3f)

Den forskning der hermed sættes skub i, tager kun fat på konsekvenserne af menneskets handlinger i det ydre miljø, ikke på de grundlæggende mønstre der styrer de tanker som sætter handlingerne i gang. Hvor vidt kan denne indsats nå, når man på forhånd tager den almindeligt anvendte internationale vanetænkning for givet og dermed udelukker et humanistisk grundforskningsperspektiv? Følger forsøgene på at udbedre skadevirkninger da ikke blot de samme tankebaner som de handlinger der har fremkaldt dem?

Denne accept af hvad vi plejer at mene er ikke kun miljøstrategisk, men yderst hverdagsagtig. Jeg genkender den fra mine børn (og de fra mig?). De vil hverken ryge, smide batterier de forkerte steder eller bruge spraydåser med freon (slik og biltur om sommeren går dog lige an sammen med urimeligt lange brusebade i alt for varmt vand). De er svorne tilhængere af WWF med abonnement og pandabjørne i alle størrelser på plakater, blyanter og sengetøj og ofrer gerne lommepege til sjældne og eksotiske dyrs overlevelse. Men naturen er stadig kun noget fysisk, et sted langt derude som man kan drømme om at rejse hen til, og vi er stadig hævet over den i etisk suverænitæt der tillader os at manipulere den, dog nu i beskyttende og ikke udnyttende hensigt.

4. Miljø og natur

Vi kan naturligvis ikke forestille os en aktuel naturopfattelse uden den ydre natur og vor praktiske omgang med den indtager en central plads i en samlet naturopfattelse. Men den består også af andre elementer: fx kropsnatur, naturlighed i etik og andre sociale normsæt, artsbestemte evner der er naturlige for mennesket, natursymbolik i sprog og kunst, omfattende fænomener vi fra andre synsvinkler ikke vil kalde natur (storbyjunglen osv.), naturen som led i et argument af politisk og ideologisk art (etniske og nationalistiske temaer o.l.). Rækken kan fortsættes.

Isolerer man den ydre natur og lader den naturopfattelse der knytter sig hertil dominere, bliver den til *miljø*. Der er ét miljø, og det er globalt. Der er grundlæggende én miljøopfattelse, og den er knyttet til den ekspanderende tekniske formåen der er en integreret del af vor kulturs nødvendige

materielle reproduktion. Enheden i miljøet ligger i at de processer (biologiske, klimatiske osv.) der identificerer miljøet, er knyttet til almene naturlove og til en ensartet, global udforsknings-teknologi og registreringsmetode. Denne teknologi og metode angiver betingelserne for de iagttagelser som giver os viden om miljøet, og de er i mindre og mindre grad en del af *hverdagserfaringen*.

Det er derimod *naturopfattelserne*. Og dem er der mange af, sådan som min oprensning ovenfor antyder. De alle er bundet til vore sansninger, hverdagsoplevelser, historisk bundne erindringer, fortællinger osv. Mens vore overlevelsestrategier i dag udspringer af miljøopfattelsen, kommer vore værdier, normer, fantasier, billeder og visioner fra naturopfattelserne. Afstanden mellem dem ser ud til at blive større og større. Men alle kulturfænomener, også forholdet til miljøet, *skal* nødvendigvis filtreres gennem hverdagserfaringens kategorier, herunder naturopfattelserne. Ellers kan de ikke blive en del af den menneskelige virkelighed. Det sker ikke af sig selv, men det bliver i stigende grad en opgave for forskning og kulturformidling.

I lille skala ser vi det, når det på overfladen ser ud som om det er samme viden og samme slags praktiske og tekniske fornuft der er på færde, når teknikere bliver enige om hvordan kommunale rensningsanlæg skal indrettes, når derpå folk skal overbevises om at de skal bruge kollektive containerpladser til haveaffald og nedbrudte køleskabe, og når de enkelte husstande dernæst skal sortere affald i et antal spande.

Men vejen er ujævn med kurver og sving fra teknikernes professionelle fællesskab via containerpladsens appel til kollektiv hensyntagen og videre til familien Jensens daglige valg mellem skraldespande bag garagen, kun overvåget af den dårlige samvittighed. Denne rute passerer gennem et skiftende sæt kulturelle sammenhænge af halvt bevidste og halvt ubevidste normer og værdier, der ikke altid er tilgængelige for klokkeklar fornuft. Men de virker. Og uden hensyntagen til dem kommer naturopfattelse og miljøhensyn aldrig til at finde hinanden.

I en større målestok kan Spørge-Jørgen få ordet et øjeblik og spørge om hvem der har set et ozon-hul. For det har jo ingen. En række måleinstrumenter har registret nogle ganske bestemte fænomener som de er programmeret til at opfange:

kemiske sammensætninger, temperaturer, trykforhold osv. som intet menneskeligt øje kan se. Resultatet er lange talkolonner. Disse oversættes til nogle visuelle fænomener som kaldes et hul og som kan afbildes på TV-skærmen i goplene bevægelser henover jordkuglen. Og et hul, det ved vi hvad er: for det meste noget skidt, ligesom et hul i taget det regner igennem. Betegnelsen et ozon-hul er en – nødvendig – transformation af højt specialiserede registreringer til noget der kan forbindes med hverdagserfaringen. Og først da aktiveres de – muligvis forkerte – forestillinger som fremkalder værdier og holdninger der overhovedet muliggør almindelig stillingtagen og politiske beslutninger. Det er i dette kredsløb miljø og natur blandes.

Det er altid placeringen i hverdagserfaringen som afgør hvorledes viden, handling og vision sætter sig igennem i kulturen som helhed. Selv den mest korrekte videnskabelige kendsgerning er afhængig af en sådan forståelse for at få kulturel virkning. Fysisk overlevelse og kulturel identitet bliver her siamesiske tvillinger.

5. Katastrofer, ulykker og straf

I 1755 var der jordskælv i Lissabon, en rystelse af et uhyre fysisk og ideologisk omfang. Ikke kun beboerne havde nok at gøre med at finde ud af hvad de skulle gøre for at overleve. Også de europæiske oplysningsfilosoffer som Voltaire eller mindre fremskridtsorienterede teologer som vor egen Brorson *måtte* tage stilling til den frygtelige begivenhed. Deres verdensbillede står og falder med en fortolkning, og dermed begrundelsen for deres holdning og handling i alle andre sammenhænge.

For Voltaire er det et tegn på at verden ikke helt er underlagt en guddommelig styring, men at de menneskelige kræfter er de eneste man kan lide på, på godt og ondt, hvis verden skal udvikles og ændres. Det retfærdige forsyn er blevet erstattet af vilkårlighed og tilfældighed. Brorson ser derimod på katastrofen som guds straffedom over ugudelige mennesker. En eksemplarisk straf der viser at naturen er ordnet som et lærestykke. I Lissabon nøjes de med at genopbygge og håbe på det bedste.

I 1981 ryger toppen af Mount Helena i USAs nordvestlige hjørne med en kolossal støvsky og mange ødelæggelser til følge. Vild panik og flugt i biler og allehånde køretøjer, indtil man kan komme tilbage igen. Imens måles og vejes alle de miljømæssige konsekvenser og formidles videre til folk og myndigheder nær og fjern. I 1991 revner jorden på Filippinerne og amerikanerne forlader deres delvis ødelagte base. Opbygningens pris står ikke mål med den politiske betydning. På grund af udslippet af de farlige gasser får alle vi andre smukke lyserøde solnedgange.

Tjernobyl 1986 – her ryger bunden ud af et atomkraftværk i Ukraine. Nyheden spredes hverken via direkte sansning eller direkte oplysning, men via måleapparatur i nabolandene og længere væk. Holdningerne til konsekvenserne adskiller sig ikke fra hvad der var tilfældet ved jordskælv og vulkanudbrud: elementære forsøg på at sikre menneskers overlevelse.

I sommeren 1988 indtræffer en række jordskred i Alperne. Adskillige landsbyer og campingpladser sejler bort i floder af mudder. Den umiddelbare hjælpeindsats skal redde mennesker og ejendom fra naturens elementer – vand, jord, kulde.

Skønt hverken omfanget af disse ulykker eller den umiddelbare reaktion på dem som enkeltbegivenheder er principielt forskellige, så ligger der dog en afgrund mellem fortolkningerne af dem. Og det er på baggrund af denne fortolkning de holder op med at blive enestående og integreres i en kultur.

Lissabon-katastrofen er en naturkatastrofe med en ideologisk forklaring, hvormed mennesket anbringes i en guddommelig, formålsbestemt natur med belønning og straf som overordnet norm. De øvrige skælv og udbrud får en mekanisk årsagsforklaring, årsager som vi ingen indflydelse har på og som udtrykker naturens indre mekanik uafhængigt af den menneskelige faktor. De sker slet og ret, og det er kun virkningerne vi kan forholde os rationelt til og afstemme økonomiske, politiske og tekniske hensyn efter hinanden.

Heroverfor får nu såvel Alpeskredet som atomnedsmeltningen to typer forklaring på samme tid, som peger på forskellige mulige handlinger: én forklaring viser hen til naturens universelle mekanik i atomare processer og i forholdet mellem træbevoksning, jordbund og nedbør og angiver nogle fysiske rammer for praktiske handlinger; og én forklaring peger på lokale menneskelige beslutninger og en viden som vi

kan tage stilling til og eventuelt ændre (bygning af atomkraftværker og overudnyttelse af Alperne til turistformål). Men selv radikale beslutningsændringer kan ikke stoppe atomerne her og nu eller frembringe meterhøje træer.

I alle tilfælde er natur og kultur flettet uløseligt sammen. Tidligere kunne man meningsfuldt skelne mellem på den ene side naturens store begivenheder, herunder katastrofer, som vi blot må tage til efterretning eller tolke i guddommelige kategorier, og på den anden side de kulturelle beslutningers mindre og omskiftelige indgreb. Men i dag er også denne skelnen obsolet: kulturens virkninger er ganske vist skabt på lokale betingelser men antager globale dimensioner der ikke kan skelnes fra naturens egen adfærd. Den vilde natur er blevet ligeså vild som den vilde. Det kræver en ny sammenhæng mellem naturhistorie og kulturhistorie.

6. Miljøkonsensus og naturopfattelser

Konsensuskonferencer eller programmer der skal skabe konsensus er en måde at prøve at skabe en sådan sammenhæng på. FN's store satsning på miljøområdet, UNCED-mødet i Rio de Janeiro i juni 1992, er en sådan konference. Og EF's forskningsprogram for perioden 1991–1994 peger i samme retning.

Konsensusstrategien består – fornuftigvis må man jo sige – i at samle al den viden man nu kan stable på benene på et bestemt område, i.c. miljøet, og finde en fællesnævner hvad angår klima, regnskove osv. Herudfra opstilles de nødvendige krav til en indsats. Ovenpå følger en række økonomiske betingelser for gennemførelsen af beslutningerne og nogle magt-politiske kabaler.

En grundlæggende forudsætning for at der kan opnås resultater efter denne logik, er at natur alene identificeres med *miljø*, og at naturen hermed kan betragtes på linie med alle andre politisk-økonomiske parametre: du holder op med at sælge våben, så skal vi slække på miljøkravene; du får eftergivet din gæld, hvis du lader være at fælde regnskov, osv. Den natur der skal repareres og den der skamferes bliver da den samme.

Men det kulturelle netværk af naturopfattelser drejer sig om en *natur* som ikke er et vilkårligt politiske parameter der

blot er vigtigt lige nu. Den er den absolutte forudsætning vi lever af og som vi først og fremmest erfarer, ikke som et sted eller en ting, men som en konstant foruroligende grænse for vor formåen, inden i og uden for os. Problemet er ikke kun at en sådan kompliceret og erfaringsbundet natur fører en tilbagetrukket tilværelse, men at den er virksom selv om den ikke åbenlyst får tilkendt en plads.

Konsensus forudsætter nemlig at vi ikke har en nødvendig viden som alle anerkender. Ellers var der jo ingen grund til møjsommeligt at finde en enighed. Vi har en hullet viden. Det er derfor vi skal finde en acceptabel fællesnævner, ofte om forhold som vi ikke ved nok om, udover at vi ved, at vi *skal* gøre et eller andet ved sagen: ingen ved helt nok om drivhuseffekter, ozon-huller, atomaffald, osv. Og når vi ikke kan fylde ny viden i hullerne, fylder vi op med hverdagserfaringens blandede idegods fra de mange naturopfattelser der er i omløb her. For fyldes skal de, hullerne. Og fyldt bliver de. Af fru Jensen ved skraldespanden og af morgendanskeren med freon i deodorantdåsen. Det er i denne heterogene videnskabeligt-kulturelle proces at naturforholdet virkelig udspiller sig. Den ved man for lidt om.

7. Grundforskning

Det nye forskningscenter skal udføre og formidle humanistisk grundforskning. En sådan forskning sætter erkendelsens dagsorden, mere end den beskæftiger sig med de enkelte dagsordenspunkters detaljer. Netop derved bliver den fremtidsrettet. Grundforskning skaber et vidensoverskud, lidt ved siden af dagen og vejen, som er den eneste vidensressource et samfund har til at møde det uventede.

Men det er ikke vilkårligt hvilke områder dagsordenen gælder. Det vil være konkrete områder, hvor spørgsmålene er påtrængende men endnu ikke har fundet en form der giver klare svar, ja hvor svarene måske er bedst hvis de har form som nye spørgsmål. Naturforholdet har i stigende grad fundet en plads som et paradoks i vor kultur: vi ødelægger for at bygge det op vi skal leve af. Vi har ikke fundet en måde at formulere det problem på, så det har en løsning. Spørge-Jørgen og Newton har endnu ikke fordelt rollerne imellem sig.

Vores kultur er indstillet på at ethvert problem kan formuleres så det har en løsning. Ellers er det uvæsentligt. I det globale miljøbegreb møder vi en naturopfattelse der imødekommer dette behov. Men måske er opgaven, som i alle kulturer før os, at finde en form hvorunder vi kan leve med paradokset en tid, og acceptere at vort naturforhold er paradoksalt. Det er i hvert fald forudsætningen for at en lang række af de naturopfattelser, som er gemt i kulturhistoriens mange produkter fra tekster til landskaber, kan aktiveres som aktuelle menneskelige ressourcer. De er skabt som en bearbejdning af en flerdimensional indre og ydre natur som dybest set var opfattet som uoverkommelig.

At mennesket er på afstand af naturen, er ganske vist en urgammel erfaring, ikke kun udtrykt i de danske sange eller det tekniske begreb om den ydre natur. Men denne distance har i vor kultur fundet en særlig form, der er intimt forbundet med dens særlige opfattelse af den ydre natur, og som indebærer nogle globale virkninger der rækker udover den erfaringshorisont som de fleste naturopfattelser er bundet til. Nogle har givet paradokset i vor kultur formen »en bæredygtig udvikling«, som jo ikke angiver en løsning men et mål. I denne åbne situation kan ingen indfaldsvinkler undværes, allermindst den humanistiske som beskæftiger sig med den kultur hvori paradokset får menneskeligt indhold.